

Aksinja Kermauner
Zavod za slepo in slabovidno mladino, Ljubljana

TIPNE SLIKANICE ZA SLEPE

Prve knjige so za otroka izjemnega pomena. Slikanice mu pomagajo povezovati abstraktno podobo črk z ilustracijo, ki jo razume. Ilustracije razvijajo otrokovo ustvarjalnost, združujejo realni svet s svetom sanj, domišljije, fantastike. Z njihovo pomočjo otrok presega stereotipe in razvija svoj likovni čut.

To je še toliko bolj pomembno za slepega ali slabovidnega otroka, ki dobi iz okolja manj vzpodbud za svoj razvoj. Tudi on potrebuje slikanico, ki pa mora biti seveda prilagojena njegovemu načinu zaznave oziroma mora slediti zakonitostim temeljne razlike med vidom in čutom. Tipank je v Sloveniji premalo, zato smo zasnovali projekt »Tipanka v vsako slovensko knjižnico«, ki bo v zbirki »Tipanka« ponujal tipne slikanice tako slepim kot tudi videčim.

Child's first books are extremely important. Picture books help him relate abstract images of letters to illustrations, which he understands. Illustrations help develop child's creativity, bringing together the real world and the world of dreams and fantasy. They also help him surpass stereotypes and strengthen visual sense.

All this is even more important for a blind or visually impaired child, who gets less stimuli from his environment. Such children also need picture books, although these have to be tailored to their particular manner of perception and consider the laws of the basic difference between sight and touch. As the supply of tactile picture books in Slovenia is too small, we prepared a project called "A tactile into every Slovene library"; part of it is the collection "Tactiles", bringing tactile picture books to the blind and non-blind alike.

1 Pravljice, slikanice

»Če hočete, da bodo vaši otroci pametni, jim pripovedujte pravljice! Če hočete, da bi bili še bolj pametni, jim povejte še več pravljič.« (Albert Einstein)

Pravljica spremlja človeštvo že od njegovega nastanka. Po svoji simbolni strukturi je zelo blizu otrokovi duševnosti. S pomočjo pravljič se otrok v procesu zorenja svoje osebnosti poslavlja od arhetipskega nezavednega, po drugi strani pa se prek njih prenašajo večne arhetipske resnice vsega človeštva.

1.2 Poslušanje pravljic

Poslušanje pravljic otrokom omogoča ustvarjanje domišljjskih slik. S tem ima otrok možnost treniranja možganov, zaznavanja realnosti, logičnega mišljenja in ustvarjalnosti. To je še toliko bolj potrebno pri slepih in slabovidnih, ki imajo zaradi okrnjenega vida manj možnosti za razvijanje domišljije. Na čutilo vida lahko gledamo kot na okno, skozi katero prodira zunanji svet v nas, v naš subjektivni svet (Brvar 2000). Če je ta pot zožena, če je znatno zmanjšana njena prepustnost, se pojavijo težave vidnega zaznavanja in pridobivanja vidnih predstav. Za slepega je pridobivanje informacij okrnjeno, saj jih pridobiva pretežno po slušni in tipni poti. Manj ko otrok vidi, težje se motivira za spontano opazovanje, zato le postopoma in počasi prihaja do pravih predstav, saj dobi le malo primernih povratnih informacij. Zato je zelo pomembno, da slepim ponudimo čim več zgodb, hkrati pa jim omogočimo, da lahko predmete iz pravljic tudi otipajo, povohajo, okusijo (npr. ob *Sneguljčici* jim lahko ponudimo jabolko, naredimo maketo gradu, otipajo lahko ogledalce ipd.).

Otroci okrog 7. leta že znajo ločiti med domišljijo in realnostjo. Pri slepih je ta razvoj počasnejši, zato včasih še dolgo verjamejo v pravljične junake in dogodke. Vsekakor jim tega ne jemljimo na silo.

Branje knjig je izjemna komunikacija med bralcem in slepimi oziroma slabovidnimi poslušalci. Pri branju pozornosti ne motijo ne besedilo ne ilustracije.

Če želimo, da določene vsebine iz pravljice pridejo do otrok, se moramo na branje tudi pripraviti. Ustvarimo primerno bralno razpoloženje, poskrbimo za udoben položaj, zatemnjen prostor, morda nežno glasbo v ozadju. Zelo pomembno je, da med bralcem in slepim oziroma slabovidnim otrokom obstajata čustvena bližina in zaupanje. Ustvarimo torej mirno okolje, brez motečih elementov, ki lahko slepega ali slabovidnega zbegajo ali celo prestrašijo (nepričakovan hrup, nenadni dotiki).

Pri povsem avtomatskem branju slepi in slabovidni ne dobijo dovolj drugih informacij, zato ni smiselno brati, če sami nismo pri stvari ali če nam je vsebina neprijetna. Ob branju otrokom posredujemo tudi lastno navdušenje in doživljanje knjige.

Vedeti moramo, da slepi ne vidijo naše mimike in kretenj, zato jim moramo vse to nadomestiti z glasom. Moduliramo glasnost, intonacijo, spreminjamo glasove oseb, ki govorijo, prilagajamo tempo branja.

Veliko nam pove tudi opazovanje otrok. Če jih zgodba ne pritegne oz. ne beremo dovolj zanimivo, se kmalu začnejo presedati, pri slepih pa se pojavijo blindizmi (gibanja, ki se manifestirajo, ko otrok ni dovolj motiviran, npr. zibanje, mahanje z rokami ipd.).

Za slepe in slabovidne otroke so pravljice pomembne tudi zato, ker jim pomagajo razumeti in osmisлити svet okoli njih. Ker so pravljice vedno sestavljene iz preprostih kategorij in ambivalentnih parov, kot so na primer dobro-slabo, mlado-staro, lepo-grdo in podobno, otroku pomagajo pri razvrščanju stvari in njihovem vrednotenju v realnem svetu. Kadar pravljice pripovedujejo o čustvih, učijo otroka sprejemati svoja lastna čustva in prepoznavati čustva drugih. Pravljice omogočajo, da se slepi naučijo soočati in spopadati s problemi; blažijo njihovo agresivnost in stiske, ki so navadno zaradi okvare in nesprejemanja okolja večje kot pri njihovih polnočutnih vrstnikih. Poleg tega pravljice slepim in slabovidnim na nezavedni ravni pomagajo prebroditi določene težave in strahove, ki jih srečujejo v vsakda-

njem življenju. Konkretno zgodbe o stvareh, ki se jih bojijo, jim lahko pomagajo premagati resnični življenjski strah.

Če se slepemu ali slabovidnemu pravljice priljubijo, se bo hitreje naučil pisati in brati, da bo lahko sam posegal po novih in novih knjigah. Širijo tudi njegov besedni zaklad, ki je navadno skromnejši ali včasih neadekvaten.

2 Slepi in branje

Branje je temeljna človekova spretnost. Na branju temelji veliko drugih veščin in večina znanja. Človek dobi okrog tri četrtine informacij z branjem in samo četrt s poslušanjem.

Če zapišem, da je beseda tisto temeljno, na katerem sloni večina komunikacije, pa naj gre za neposredno medčloveško sporazumevanje ali za prenašanje izkušenj iz kulturnega okvira, to velja še toliko bolj za slepe in slabovidne. Za njih je beseda res sveta v svojem najglobljem pomenu; je nosilka informacij, pomenov, skritih intonacij, čustev, tudi vsega tega, kar si videči prenašamo po vizualni poti. Je njihova temeljna vez s svetom, z drugimi. Z njeno pomočjo so slepi lahko na najvišji možni način integrirani v družbo videčih, in to precej bolj kot npr. gluhi. Beseda jih dela popolnoma enakovredne polnočutnim.

Tudi slepi ali slabovidni otroci imajo pravico do opismenjenosti. Opismenijo se v drugem razredu osnovne šole, prav tako kot njihovi polnočutni vrstniki. Slabovidni se učijo običajnih črk latinice, le da so povečane na ustrezno velikost, ki je odvisna od vsakega posameznika. Postopek je večidel enak kot pri otrocih z dobrim vidom. Slepi pa se učijo posebne Braillove pisave, ki jo berejo s prsti. Sestavljena je iz kombinacije šestih pik v osnovni celici, v zadnjem času celo osmih pik (računalniška različica). Ker pa razbiranje majhnih izbočenih pik zahteva veliko spretnosti, priprava na opismenjevanje poteka tako, da slepi otrok skuša najprej ločiti teksture raznih materialov, prebira različne plodove, združuje podobne materiale, vse to s pomočjo igre (sestavljanke, igralne karte ...). S temi sistematičnimi vajami tipa si poveča občutljivost prstnih blazinic. Znanstveno je dokazano, da se Vater-Pacinijeva telesca, ki so odgovorna za tip v blazinicah, z vajo razmnožijo tudi do 50 odstotkov (Gerbec 1999). Polagoma otrok preide na velike brajeve črke, nato pa na standardno velikost.

Za slepe je branje resnično okno v svet!

3 Pomen ilustracij za otroke

Otrokov prvi stik s knjigo poteka preko ilustracij, ki so nepogrešljive za razvoj otrokovih predstav. Otrok odkriva in spoznava domišljijske podobe, ki so jih ustvarili zanj drugi. Njegov svet se širi. Nauči se, da je mogoče stare stvari na veliko število načinov kombinirati z novimi. To učenje se odvija na kognitivni ravni, ravno tako pa tudi na področju umetniške občutljivosti. Vse to velja seveda tudi za slepe, le da jim je potrebno prilagoditi slike tako, da jih lahko otipajo.

3.1 Tipne slike

Tipna slika je vsaka slika, ki je dostopna tipni zaznavi. Tipna slika sicer ne more povsem nadomestiti slikovnega gradiva, vendar je za slepe dostikrat edini vir spoznavanja.

Pri pripravi izhajamo iz osnovnih razlik med vidom in tipom:

vid	tip
distalen	proksimalen
sintetičen	analitičen
barva	tekstura
ton	hrapavost, gladkost
celota	detajli
bliskoviti pogled	daljši čas raziskovanja
takojšen	zaporeden
očesni premiki	premiki rok, prstov
neomejeno polje	omejeno polje neposrednega dotika
(Claudet 2009)	

Upoštevati moramo tipni prag, ki pa je lahko pri različnih slepih ljudeh povsem različen. S pojmom tipni prag označujemo sposobnost slepega, da na tipni sliki še lahko razbere informacijo.

3.1.1 Nekaj pravil pri izdelavi tipnih slik:

- Velikost – narejene morajo biti v velikosti obsega rok slepega. Velikost ne sme presegati formata A 4.
- Generalizacija – tipna slika mora biti generalizirana do te mere, da je njena vsebina, prepoznana z otipom, nedvoumna. Vsebino zato namerno osiromašimo.
- Barvni kontrasti – večina slepih učencev razloči močne barve, zato tipne slike obarvamo z močnimi, kontrastnimi barvami, ki pomagajo tudi pri razvijanju preostalega vida.
- Sorazmerje – skušamo se držati sorazmerij v naravi (npr. mačka naj ne bo večja kot konj).
- Material – naj asociira na stvarno podobo objekta ali naj ga po posameznih lastnostih podpira (hladni materiali – hladne barve).
- Vezava – tipanka naj bo vezana tako, da jo je mogoče popolnoma odpreti – tako omogoča uporabo obeh rok.
- Varnost – materiali in izdelava naj bodo varni.

3.1.2 Estetski vidik tipne slikanice

Ne smemo pozabiti, da ima večina slepih še majhne ostanke vida, predvsem pa pridejo v stik s tipno slikanico tudi drugi polnočutni uporabniki. Zato moramo paziti, da ne zanemarimo estetskega vidika. Pri tipnem ilustriranju skušajmo združiti nazornost oziroma ločljivost ter umetniško vidno podobo. Tudi slepi bralec ima pravico do estetskega užitka!

3.1.3 Pomen tipne slikanice

Tipna slikanica ni samo tipni prikaz. Želi biti več kot to. Tako kot je pri videčih razlika med fotografijo ali nazorno izrisano podobo ter umetniško ilustracijo, tako naj bi tudi pri tipnih prikazih stremeli k čim večji umetniški vrednosti.

S tipno slikanico dosegamo naslednje cilje:

- Razvijanje in trening tipa. Z razvijanjem tipa začnemo že v najnežnejšem obdobju in ga neprestano vzpodbujamo, razvijamo in negujemo.
- Razvijanje precizne motorike. Kot sta pri gledanju potrebna selektivnost in prepoznavanje, je tudi pri tipu izredno pomembna selektivna tipna zaznava.
- Razumevanje določenih oblik v procesu posploševanja oz. generalizacije.
- Pridobivanje novih informacij (novi pojmi ter pojavi) in utrjevanje izkušenj iz vsakdanjega življenja.
- Pomagajo razvijati jezik.

4 Tipne slikanice na Slovenskem

Pri nas je prototip tipne slikanice zasnovala profesorica Nina Schmidt v svoji zaključni nalogi (1997). Ilustrirala je knjigo Kajetana Koviča *Kočija*. Uporabila je pozitivno folijo ter konturno pasto. Ilustracije so preproste in shematizirane. Besedilo je bilo natisnjeno tudi v brajici, vendar je bila knjiga narejena le v enem izvodu (za potrebe zaključne naloge).

Prva slovenska tipna slikanica Aksinje Kermauner *Snežna roža* (2004) je nastala iz potrebe, da bi popolnoma slepi razložila barve. Kako se mešajo? Kako opisati barvni krog, sorodne, nasprotne barve? Barvne kontraste? Za slepe skušam graditi nauk o barvah in njihovih odnosih s pomočjo glasbe ter s pomočjo materialov. Sorodni materiali – sorodne barve; barvni kontrasti – kontrastni materiali. Likovne naloge, kot so npr. kreacija izdelka v toplo/hladnem kontrastu, sem pretvorila v likovno nalogo tipa kreacija izdelka v toplo/hladnih materialih. S pomočjo svojih učencev sem opravila raziskavo, kateri materiali se jim zdijo topli, in kateri hladni. Z zavezanimi očmi so morali razvrstiti 33 različnih materialov (stiropor, steklo, kamen, folija, krzno, brusni papir ...) po kriteriju toplote in hladu. Rezultati so pokazali, da gladkejši materiali delujejo hladno, hrapavi pa toplo. Torej mi je bil pri izbiranju materiala za tipne podobe primaren (topel ali hladen) občutek materiala, ki sem mu dodala še odgovarjajočo (toplo ali hladno) barvo. Pri izdelavi ilustracij v *Snežni roži* sem poleg tega upoštevala tudi slepe z ostanki vida – uporabila sem pestre barve in močne kontraste. Pozorna sem bila na estetiko tipnih podob, saj je tipanka namenjena tudi videčim. Besedilo je v povečani vidni pisavi (25 pik, črke Arial Narrow, bold) ter brajici.

Tipanka je izšla dosedaj v 30 izvodih v slovenščini in 10 v angleščini. Izdala jo je Založba Miš, Dob pri Domžalah, brajica in črni tisk sta tiskana v Zavodu za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani, ilustracije pa je po originalni predlogi naredila Severina Lotrič. Vsaka tipanka je pravzaprav unikat.

V okviru IBBY-ja, Mednarodne zveze za mladinsko literaturo, deluje Documentation Centre of Books for Disabled Young People (Dokumentacijski center knjig za mlade s posebnimi potrebami) s sedežem na Norveškem. Slikanica *Snežna roža* je bila na Norveškem ocenjena kot izreden dosežek in izbrana med 'izjemne

knjige za mlade s posebnimi potrebami', ki so bile prvič razstavljene na knjižnem sejmu v Bologni leta 2005. Posebno priznanje slikanici je pomenilo tudi dejstvo, da je bila fotografija ilustracije izbrana za objavo v katalogu.

Zanimivo tipanko z naslovom *Vid na izletu* je naredila Klara Ramljak, študentka predšolske vzgoje, za diplomsko nalogo leta 2006. Strani v tipanki so iz lesa. Predstavljenih predmetov in živali je malo, so pa iz materialov, ki podpirajo kakšno njihovo značilnost – pnevmatike na avtobusu so iz gume, terarij je iz plastike, pajek iz volne, kača iz sintetične kože, škržat pa je predstavljen z elastikami, ki zazvenijo, če podgrneš po njih. Zgodba govori o slepem Vidu, ki gre z vrtcem na izlet v živalski vrt. Tam zmanjka elektrike in otroci samo s tipom prepoznavajo živali, Vid pa jih vodi.

Leta 2004 je v Zavodu za slepo in slabovidno mladino izšel priročnik *Risanje za slepe* (Ivo Gerbec, Roman Brvar), kjer so barvne risbe polnočutnih učencev predstavljene v treh tehnikah: vidno, v termovakuumski tehniki ter s pomočjo brajevega stroja. Uporabljeni material (plastika) ne deluje posebno estetsko, je pa priročnik pomemben pri razvijanju tipa in ustvarjanju prostorskih predstav.

Knjigi Bojana Gruma *Kužek Bahalo* (2006) in *Poletne norčije* (2007) sicer nimata tipnih ilustracij, zato ju ne moremo šteti za tipanki, sta pa eni redkih knjig, ki imata poleg črnega tiska tudi tisk v brajici. Sem lahko uvrstimo tudi pravljičice Francija Rogača, pesmi *Zaklenjeni volk* Barbare Gregorič ter *Pentlje* Zvezdane Majhen.

Tipank se je s pomočjo Lionsov Celje lotila tudi doma in v tujini uveljavljena pisateljica in ilustratorica Liljana Praprotnik Zupančič z umetniškim imenom Lila Prap. Ker so njene ilustracije zelo jasnih oblik, jih ne bo težko prilagoditi za slepe.

Nova tipna slikanica z naslovom *Žar ptica* in *Soj ptič* nastaja tudi v sodelovanju med slikarko Marijo Prelog in Aksinjo Kermauner. Različne barve bodo podpirali različni materiali.

S pomočjo Bojana Gruma in Lionsov Emona iz Ljubljane smo v Zavodu za slepo in slabovidno mladino dobili najboljše tipanke z vsega sveta, ki jih distribuira organizacija Typhlo & Tactus iz Dijona. Ta vsako leto organizira za včlanjene države natečaj za najboljšo tipno slikanico. Nagrajene knjige morajo države članice izdati v svojem jeziku.

Zgodovina te izjemne organizacije sega v leto 1994, ko je učitelj slepih Philippe Claudet ustanovil Les doights qui rêvent (LDQR – Prsti, ki sanjajo), dobrodelno ustanovo, ki je začela proizvajati tipne knjige. Leta 1999 je v Dijonu organiziral prvo mednarodno srečanje, posvečeno tipnim knjigam, kjer so začeli s projektom »Naučiti se brati, to že, ampak kaj brati?«, ki je opozarjal na drastično pomanjkanje tipnih knjig za otroke. Rezultati srečanja so pokazali, da je stanje na področju tipank katastrofalno. Zato je povabil k sodelovanju še druge države in zaprosil za finančno pomoč Evropsko komisijo. Od tedaj izdajajo vedno več knjig. Slovenija zaenkrat še ni včlanjena v organizacijo, je pa bila gostja leta 2001, leta 2007 pa smo pri nas organizirali mednarodno predavanje na to temo.

5 Projekt »Tipanka v vsako slovensko knjižnico«

V Sloveniji je bilo konec lanskega leta 15 slepih otrok do 15 let. Projekt je zato zastavljen širše, tako da bodo tipanke primerne tudi za videče otroke. Nova

tehnologija tiska in ilustracij bo omogočala dostopno ceno. Častno pokroviteljstvo projekta je prevzela naša prva dama, gospa Barbara Miklič Türk, idejni vodja je Aksinja Kermauner, nosilec pa Založba Miš.

Kaj bo projekt prinesel slepim:

- Projekt podpira načelo inkluzije, po katerem je treba okolje prilagoditi slepim:
- slep oz. slaboviden otrok, ki je vključen v šolo v domačem kraju, bo lahko prebiral primerne knjige v knjižnici med vrstniki
- število tipnih slikanic se bo povečalo, izbor bo večji
- s tem bomo stopili ob bok evropskim deželam.

Kaj bo prinesel videčim:

- tipanke bodo narejene tako, da jih bodo lahko brali tudi polnočutni otroci in bodo zanje zanimive – črni tisk, brajica, različni vonji
- večkanalnost – videči si bolje zapomnijo, če je vključenih več čutov
- brajica je iz izkušenj zelo zanimiva za polnočutne bralce
- pri polnočutnih bralcih bodo tipanke razvijale empatijo do vrstnikov s posebnimi potrebami.

6 Zaključek

Bera tipnih slikanic na Slovenskem res ni velika, vendar načrtujemo, da se bo z novim projektom položaj hitro izboljšal. Torej naj bi imela vsaka slovenska knjižnica vsaj eno tipanko v čitalnici, tako da bo lahko tudi slepi otrok v svojem kraju prebral kaj sebi primernega, seveda pa si jo bodo lahko ogledovali tudi videči in se ob tem nevsiljivo spoznavali z neznanim svetom slepote.

Literatura

Roman Brvar, 2000: *Geografija nekoliko drugače*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Philippe Claudet, 2009: *Maintenant je sais ce que blanc veut dire*. Dijon: Les Doigts Qui Rêvent collection Corpus tactilis.

Ivo Gerbec (ur.), 1999: *Naš zbornik*. Ob 80-letnici Zavoda. Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino.

Ljubomir Savić, (prevajalec), 1973: *Osnove defektologije*. Zagreb: Školska knjiga.

Gojko Zovko, 1995: *Peripatologija*. Ljubljana: Zavod R Slovenije za šolstvo.